

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Улас

Самчук

ВОЛИНЬ

частина 3

**ЮНІСТЬ
ВАСИЛЯ
ШЕРЕМЕТИ**

Харків
«ФОЛІО»
2023

швидко, добре, просто. Ніколи не почувується втомленою, ніколи не скаржитися, ніколи не треба її будити, хоч завжди просять звечора матір:

— Мамо. Прошу, прошу. Розбудіть мене завтра... Але ранинько! Чуєте?

— Ну, ну, — каже Настя, — чого так намагаєшся...

Бо Василина не перенесла б сорому, коли б останньою вигнала свою худобу.

А в полі сяде під півкопою, вишиває та голосно на ціле поле виспіває. Вишивання свого не показує нікому. Одна мати знає про це. Хочє зробити Володькові несподіванку. Сама хоче вишити йому сорочку. От він здивується.

Між Володьком та Василюю завжди непомітна, таємна приязнь. Вони про це не говорили, намагалися ховати свої почуття, але обоє це розуміли. Василина горда своїм братом. Він, на її думку, вчений, розумний, гарний. Володько знову намагався допомогти сестрі в науці, давав їй книжки, поради. Йому подобалось також, що вона хоче скорше бути дорослою. Щоб виглядати такою, вона робить все, що роблять дорослі, хоч їй це часом тяжко дається. Допомоги ніякої не бажає і вважає це для себе за образу.

— Господоньку святий! — говорить часом Настя. — Що я, людоньки мої, намучилася з тими хлопчиськами. Прийде ото ранок, сонце геть на небі, а його хоч колом підважуй... А ця... Ще навіть я лежу, а вона вже біжить, рве... І в кого воно вдалося? Коли б Пречиста Мати її хоронила.

Поки Володько надумується встати, Василина давно вже в полі. Він чує її спів і рішає піти звільнити її, щоб могла піти до церкви. Вона любить це...

Він поволі встає. Здоровий ранок гарно впливає на його настрій. Сонце вже високо піднялося. В повітрі літає бабине літо. З полів чути спів пастухів. З села долітає бамкання великого дзвону. На городі видно великі гарбузи, дині... Непорушно стоять високі, пожовклі соняшники. Зернята їх повидзьобували птахи... Лишилися порожні, широкі, мов решета, голови.

Володько вмивається на дворі. Вода холодна, вчора звечора привезена. Не шкодує її. Міцно натирає милом обличчя, шию і руки. Після обливається водою і витирається шорстким рушником.

Потім входить до хати. Мати розчервоніла, підтикана, варить обід.

— Ти вже прийшов? — питає заклопотано. — А ми й не чули. Напевно, голодний ліг. Треба було збудити. Підеш до церкви?

Володько не знає, на що скорше відповісти.

— А ви не підете? — каже він, розчісуючись перед шматком дзеркала.

— Сьогодні служба в Башівцях, — відповідає мати.

— Ах, правда... То йдіть до Жолобок, — каже Володько. Йому досадно, що не зможе вслужитись Василиці. — А де батько?

— Хіба я знаю. Десь вже поволікся. Певно, найшов когось і просторікує. Хоче йти з Хведотом до церкви.

— До Башковець?

— Ні, до Жолобок.

— А коні в хліві?

— А де ж. Тільки вас є, а не витягнете їх, щоб попаслися. Все готове даєте. Навкрути паша вилягає, а вони кошеним годують... Хтось мусить хоч до води повести.

— Я думав, піду зміню Василицю, — не видержав і похвалився добрим наміром Володько.

— Думав, думав... Ти б не думав, а хоч би раз встав раненько та погнав за неї. Воно, бідачесько, досить за цілий тиждень набігається. Ах, Боже! Коли б я мала хоч двоє таких дівчат. А хлопці... Тільки й знаєте: поспати, поїсти... А до роботи... — не договорила. Саме дувся в печі горщик, і вона кинулась його рятувати.

Володько дивиться на матір, в душі погоджується з нею, але все-таки перечить:

— Ну, ну... Коли б но вам самі дівчата... Побачили б...

— Побачила б, побачила б... Що побачила б? Он у Григорка дівки, а подивись: не тягнуть косу, не йдуть за плугом, не водять на нічліг коні? І тягнуть, і оруть... все роблять. А я ось від світанку тупаю, тупаю, а допомгти нема кому... А що там у Дермані? Як наші? Певно, не був «у дідуня». Ніколи туди не зайдеш. Скажуть — загордів, цураєшся.

«У дідуня» — це у матірньої рідні. Сам дідуньо помер ще в революцію, але говорилося й далі «у дідуня». Володько знає, що мати не любить, коли він оминає її рідню, але там нема нікого, з ким мав би якісь спільні інтереси. Не любить вона також, коли син ранком заспить. Та це ж непростимий гріх! Сонце світить, а він собі спить. Нащо добрий Бог дав день і ніч? Прийшов день, звелось сонце — зводься і ти, людино. Вставай, випростуйся, закачай рукави й до праці. А прийде свято Боже — не зловживай. Полеж, та не залежуйся, бо ж дзвін бамкає, а там церква, а в церкві Бог... Піди й подякуй йому за всі блага, що дістаєш, людино, від життя земної. Так треба. Такі наші закони. Не встановляли їх, ані ми, ані батьки наші... Встановив їх сам Сотворитель і не нам їх касувати.

Так розважає Настя. Вона й сама любить, щоб її пестун трохи довше повалаявся в постелі, але це не сміє бути ледарство. Полежи хвилину і вставай. Все навкруги рухається, живе... Треба й собі жити... Як не шкодувати того чудового ранку, того повного, гарного шматка життя?

Володько дуже добре розуміє свою матір. Дивиться на її висохле, пооране зморшками обличчя, бачить добрі, заклопотані очі, і йому хочеться сказати щось приємне.

— Ну, мамо... Не сердьтесь.

Зненацька підходить до старої і ніжно її обнімає. Тон і пестощі сина зворушили її, але вона того не зраджує.

— Йди, йди, йди! Геть від мене! А то, як візьму костура...

Інших слів вона не знайшла у своєму словнику, але очі її дивляться на сина так, як тільки вміють це робити очі матері.

Володько посміхнувся і вийшов надвір.

Навинувся Матвій. Він ішов повільним, широким кроком з поля і ніс в руці кілька підібраних на стерні зчорнілих колосків. Його постать все ще дебела і кремезна, хоч останні роки досить лишили на ній слідів. Очі його поглибшали, волосся майже посивіло, рухи стали ще повільніші, обличчя має вираз кам'яної твердості. Воно нагадує морську скелю, що бачила на своєму віку багато буревіїв, і ніякі нові хвилі, ніякі вітри не здивують більше її.

— Вночі вернувся? — запитав він байдужим голосом сина.

— Вночі.

— Йшов пішки?

— До Озерян пішки. З Озерян до Крем'янця машиною, а тут знову пішки.

— Сім миль волом, а милю сідлом... З Мізоча не йде машина? Зірвали... Коли-то направлять? Зірвати легко, але направити... А що ж там... у Дермані? Як семінарія?

— Закрили.

— Таки закрили, — сказав понуро Матвій. — Два роки дурили...

— Якраз бачив, як вивозили... Все вивезли... Книги, лавки, препарати. Там того було. Підвід сто...

— А куди повезли? — знову запитав старий.

— Кажуть, до кременецького ліцею...

— Та... Воно то й... Ет! Що тут казати! — не знаходив потрібного слова. — Сто літ була школа... Ну, що ж. Чия сила, того й право. Тепер куди підеш? Виріс, вигнався... А як же вчителі?

— Хто його знає...

Саме вставав Хведот. Йому трохи соромно, що заспав, і через те неохоче показується на очі батька і брата.

Матвій не хотів довго розмовляти. Намірився йти до хати, але прийшов його зять, Катеринин чоловік, Микола. Приніс від старости Володькові часописи. Це високий, тонкий, побитий віспою чоловік.

Володько взяв часописи й одразу почав читати.

— Ну, що там? по «казетах»? — питає Микола. Він любить політикувати, хоч до «казет» ставиться трохи зневажливо. За це Володько його не любив.

— Скоро буде війна? — питає знову Микола, бо Володько мовчав. — То знаєте, — продовжує свою мову, не діставши відповіді. — Так воно не може довго бути... То було господарство, цар, порядок... А це... — і він, як звичайно, сплюнув.

Микола повторює це завжди при кожній нагоді. Володько знає його звичку, тому не хоче встрявати з ним у зайву розмову. Одначе Микола не вмовкає. Нарешті Володько не витримує і сердито вибухає:

— Ніякої війни не буде! Чуєш? Ніякої! Програли ви війну й досить! Сиди й мовчи!

Микола не ображається. Він тільки підносить голос і провадить своє:

— Не буде? Ти думаєш? А знаєш, що сказав Габель? Все в руках Англії. Так. А та захоче війну — війна. Захоче революцію — революція! А хто зробив світову війну? Вона... Англія. Ооо, ти ще не знаєш, Англія — велика справа!..

Володько зневажливо посміхнувся. По хвильці не видержав:

— Твій Габель дурень, а ти, як папуга, повторяєш, що той скаже. Знаємо й без нього, що таке Англія. Але ніякої війни не буде. Нема війни! Війну вже скінчили.

— А чи надовго, — вже спокійніше, зрезигновано і трохи ображено говорить Микола. — Ось тільки зйдуться знову міністри...

Володько перебив:

— Не говори, Миколо, дурниць. На Бога, не говори дурниць... Які міністри? Де? Коли? Міністри сходяться завжди... Війна скінчена й досить. Нас з тобою збили на нюх табаки, німця збили, турка збили... Світ пересунули на другу колію. Одні гинуть, другі пробують панувати... Ет, що про це! Треба щось робити! Тут! У нас! Серед нас! Ми тільки говоримо, а прийде до праці...

В розмову вмішався Матвій:

— Досить, — сказав він. — Ми робили що могли. А тепер попробуйте ви! Але робіть! Ми жили на широкій землі. Ви на вузькій. Хто знає, хто скорше до правди дійде...

Настя покликала всіх до сніданку, їли й говорили. Про нові кордони. Про порядки. Про зміну, що настала тепер. Згадали Василя, що пішов і не вернувся...

Потім Матвій зібрався й пішов до Жолобок. З ним пішов також Хведот. Микола зібрався додому, пообіцявши прийти на тижні з Катериною до картопель. Володько поки що зістається дома. Вийшов на город. Сонце яскраво освічує кожну дрібницю на землі. Синяве, густе повітря затягнуло обрії... І там, під жолобецьким лісом, і на Угорщині, і під сільськими пастівнями. Тонке мереживо повітря повільно хвилюється... На полях з місця на місце перелітають веселі зграї шпаків. Рухливі, гамірні, вони швидко бігають по ріллі, видзьобують зернята, черв'яків, час від часу, ніби налякані, з шумом зриваються і, облетівши коло, осідають на другому місці. Між ними люблять бувати галки. Незграбні, тяжкі, вони ледве встигають за своїми легкими приятелями, одначе міцно тримаються їх товариства.

Володько вийшов у садок. Молоді, обсіпані овочами яблуньки. Деякі з них пошкоджені революцією, але більшість видужали, підросли й ось вродили. Ренети, тирольки, цегелки, райки. Білі, жовті, зелені, червоні. Батькова праця, думав Володько. Нагинався й піднімав якесь яблуко та відкидав його на купу спадків. Осінь. Чудова, соковита, барвиста осінь, її видно скрізь. На кожному кроці помітні її сліди... І на городі, і в садку, і на полях. Вона була на кожному місці, зробила все, що треба було, й пішла далі...

Любить її Володько, тільки ця осінь, так само, як і минула, наводить скорше сум, ніж радість. Він звик бути в цей час у школі, а тепер ходить ось тут і не знає, до чого взятися. Має один план, думає над ним і хоче перевести його в життя. Треба ж щось робити. Тепер все ясно, школа закрита, треба шукати щось інше...

З цього приводу порішив відвідати Левинських. Сьогодні, здається, буде дома його приятель Олег Левинський. Поговорить з ним про гімназію. Після навідає Сергія...

Перед тим ніж відійти, повів до води коні. Вернувшись, одягнув нове вбрання — білу з виложеним коміром сорочку, чорні штани й такі ж черевики, причесавсь і відійшов.

Він жив і виріс на хуторі, тому не дуже любив село. Воно тягнуло його, цікавило, але до цього часу він боявся торкатись його. Залюбки виминав його й обходив. Воно дратувало його, особливо це село, своїм спокоєм, байдужістю, солом'яною красою, глиняним добробутом. Дикуваті дерева, лопух, безладдя... Сірі, обмиті дощами стіни, валькуваті призьби, маленькі віконця. Повільні, а що, а як, люди... Позіхання, чухання, сплювок набік і при тому чорт... Як можна жити так з дня на день — роки, століття, родитись, вмирати й завжди пити, пити й пити. Сорочка п'ять, сорочка, спирт, ханджа, самогон — хай царська, хай панська, аби тільки гірка та п'янюча.

Це є село. Як підступити до нього, взяти в руку й звести? Вставай, село! Відчини очі й дивись! Скільки їх, сіл таких навкруги... Таких, як це, провалених у власне нутро, заспаних, зачуханих... Можливо, це й є причина, що так ось сталося, як є тепер...

Володько виминає село. Йде уздовж валом, що відділяє колись панський ліс від селянських городів. Городи городами зістались, але ліс щез. Тільки зрідка розкидані насінники та високі, в пояс людини, оброслі губками й пасинками пні. Це свідки часу, кали отам далі гули гармати, а ледачі сапери стинали ці дерева на дорогу й окопи. Тільки над угорською границею ще гурток дерев, що нагадують вимираюче плем'я. Все далі й далі відступає воно під натиском дядьківських плугів. Решта поля, межі, просяні стерні, оброслі опеньками пні...

На городах ще не вибрана картопля. На межах плоти з пожовклим бур'яном, кущі ліщини та широкі черешні. Отам кілька диких, розлогих груш, за ними сливки. Там також соняшники, кукурудза, коноплиська, а за ними зчорнілі стріхи...

Ось стежка, що веде до попівського саду. Ось і сад. Спочатку старі вишні, купка диких слив. Далі в неладі горбаті яблуні, покручений частокіл, що відділяє «другий сад» від «першого», збоку густий бузинник, з другого боку городжений пліт, а скрізь кропива, лопух, кінський щавель, дикий хміль... Колись тут були доріжки, але тепер вони обернулись у звичайні, химерно виведені стежки. Одна з них тягнеться вздовж саду під високі, розлогі горіхи. Тут перехрестя зі стежкою, що веде до хати, й тут почорнілий, похилений стіл та кілька лавиць. Звідсіль через віття слив видно стару, білу, дерев'яну церкву. Перед церквою окремо дерев'яна дзвіниця і два хрести — «фігури». На них вішають фартушки, квіти, віночки з паперу.

На лавицях під горіхами сиділа панна Ольга у білому. Біля хати пасіка й там гудуть бджоли. За садом на подвір'ї гавкає собака. Казан. Деякі дерева обтяжені овочами. Сонце м'яко, по-осінньому освічує все навкруги, вникає через віти до землі, падає на зім'яті куці лілей, гвоздик, орхідей... Високі, білі стіни хати поплямовані сонцем і тінями. Великі вікна видаються зовсім чорними, хоч деякі з них відчинені й завішені мережаними занавісками.

Володько неохоче заходить до хати. Всілякі ті вітання, запити. Краще їх оминати. Але сад порожній. Хлопці невідомо де, і треба їх шукати. Володько підходить до Ольги. Вона хворіє на сухоти, але виглядає добре. Обличчя кругле, повне, загоріле. Очі чорні, з хворобливим відблиском та приємною усмішкою. Волосся заплетене у дві чорні коси, посередині виразний проділ.

Вона побачила Володька, коли той підійшов зовсім близько. Відірвала погляд від книжки й весело проговорила:

— Ааа! Володя! Здрасте! — Не встаючи, подала м'яку, теплу руку. Володько трохи збентежений.

— Приїхав Олег? — запитав одразу.

— Так. Приїхав. Алег! Алег! Валодя прішол! — загукала вона в напрямку хати. — Садітесь. Как поживаєте?

— Дякую. Що ви читаєте? — присів і запитав Володько.

— Кака-то чепуха. Це ще старі приложенія до «Вокруг Света»... А знаєте. Я б хотіла дістати одну книгу... Може, ви знаєте? (назвала автора й книгу). Гліб сказав, що це необхідно перечитати. Недавно мені Андрій Андрійович передав кілька речей Бальзака. Він дуже любить Бальзака. Бальзака й Ібсена. Я перечитала. Ну знаєте: я це читала другий раз, але вражіння... Велетенське! Колосальне!.. Перший раз я читала Бальзака ще в Остриському Братстві. Ну, що я могла тоді розуміти? Мені тоді імпонували...

Її мову перебив Олег. Він біг від хати довгими кроками й захоплено гукав:

— Володя! Здоров! Скільки зим, скільки літ? Де тебе, друзяко, чорти носили? Коли в гімназію?

Щире, радісне вітання. Ольга встала, вибачилась і відійшла...

— Не міг зайти до тебе, — казав Володько. — Праця, а це їздив до Дерманя. Все надіявся, що буде семінарія.

— Кинь ту семінарію! Вали до нас... В гімназію...

— Добре тобі сказати. Мови, друзяко!.. Французьке, латинь...

— А я тебе давно чекав. Бачив Сергія. Де, питаю, Володя. Не знаю! Дивак той Сергій. Хоче йти в бандити. Каже: куди піду? Ні, ні! Ти його рішуче збаламутив.

— Я? Чому я?

— Рома! Рома! Стой! Прішов Валодя! — гукнув він на свого брата вже по-московському. Той саме вставав. Спить він у куріні. Немитий, розхристаний біг до хати.

— Аа, Валодя! Здравствуй! Ти прішов? Вот ета харашо! Паді ка мне.

Володько підійшов.

— Ми вчера с Сашей і Мішей Лінкертом здорово клюкнулі, — похвалився одразу Роман.

— Видно по тобі. Зовсім рознесло, — зауважив Володько.

— Валодя! — заметушився Роман. — Ти ещо не уходіш? Падажді меня. Алег! Ти всегда куріш маї папіроси! І тепер мою куріш! — сердиться він.

— Вр'юш, Рома. Я сваї курю, — відгризнувся Олег.

— Сваї. Чорта старова — сваї. Пастой, Валодя, Абажді. Абажді. Я расскажу тебе про вчерашнее. Ех, і весело било. Па бутилке на каждаяво. Ілі... Паслушай. Пайдьом в комнату. Нікаво нет. Пайдьом.

— Ні, Володю. Зістанься краще тут, — просить Олег.

— Алег! Ти падлец. Нет, Валодя! Не слухай дурака. Пайдьом в комнату. Я покажу тебе свою новую...

— Сам ти дурак са сваей новой курткой. Зробив якусь нову куртку і всім хвалиться, — перебиває його Олег.

Це Рому зриває.

— Мерзавець! Всю тваю рожу разтварожу! — кричить він криплим голосом і кидається на Олега.

— Ее, ні! Стій! Якого чорта! Розійдись, бо стріляти буду! — крикнув жартівливо Володько. Олег швидко замахає руками, а Роман застрибав, мов півень. Він розмахнув кулаком і намагався вдарити Олега. Володько рішуче встряває між них, і по часі обидва втихомирюються. Всі йдуть до хати. Входять до кухні. Там пораються з обідом матушка й німа, з червоним, як жар, обличчям служниця.

Побачивши Рому, матушка накидається на нього.

— Подумайте! Вже скоро дванадцять часов, а він тільки встає, — говорить вона мішаною мовою, зчепивши обидві руки.

— Мама! — сердито вибухає Рома. — Ти всегда тичеш нос не в сваю дело.

Володько вже звик до таких виступів свого товариша й не дивується. Підходить до матушки й цілує її в руку.

— Дивіться, людоньки! — тошніє вона. — Не майо дело! А чие ж то дело?

— Ето майо дело і я уже многа раз гаваріл: не пазволю вмешіваться в маї інтереси!

— Боже, Боже! — сумно говорить матушка. — Вже ти йому не маєш права щось сказати. Вже він, бач, пуриц великий. Треба їхати до школи, треба робити экзамени, а він волочиться по ночах, п'є й ані на зубок нічого не робить. Боже, Боже!

ЗМІСТ

ВОЛИНЬ	
ЧАСТИНА 3. БАТЬКО І СИН	3
I	5
II	33
III	59
IV	82
V	114
VI	140
VII	159
VIII	184
IX	206
X	243
XI	260
XII	300
XIII	336
XIV	339
XV	375

ЮНІСТЬ ВАСИЛЯ ШЕРЕМЕТИ	387
ВІД АВТОРА	389
«НА ШКОЛИ»	391
ШКОЛА	411
«ПОД НЕБОМ УКРАЇНИ»	419
РІК ПІЗНІШЕ	430
ДОЩІ	439
У КЛЯСІ	449
ПІД ЗНАКОМ ВИБОРІВ	462
ЗАГАЛЬНИЙ ЗШИТОК	472
ЇХНІ КЛОПОТИ	484
ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ	500
ДНІ ПІЗНАННЯ	514
ВЕЧІР-БАЛЬ	522
ПЕРЕД РОЗПУСКОМ	536
ДОДОМУ	546
ПРОРВАЛОСЬ	556
РОЗМОВА ІЗ ШПАЧУКОМ	569
«ДАВНО ЛЮБЛЮ ТЕБЕ БЕЗ КРАЮ...»	580
«ОСТРАКІЗМ»	593
НАПРОВЕСНІ	604
СПРАВИ, СПРАВИ... ..	626
ВЕСНА	638
НА КАМЕНІ	692
БЛАГОСЛОВЕННА МИТЬ	709